

УДК 343.98

С. П. ЛАПТА,

кандидат юридичних наук,

*старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ НА НАСТУПНОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто проблеми використання експертних висновків на наступному етапі розслідування злочинів. На основі аналізу наукових праць вітчизняних та закордонних вчених, а також слідчої практики визначено основні цілі використання висновків судових експертів на даному етапі.

ЛАПТА С. П. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭКСПЕРТНЫХ ЗАКЛЮЧЕНИЙ НА ПОСЛЕДУЮЩЕМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Рассмотрены проблемы использования экспертных заключений на последующем этапе расследования преступлений. На основе анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых, а также следственной практики определены основные цели использования заключений судебных экспертов на данном этапе.

LAPTA S. USAGE OF EXPERT CONCLUSIONS ON THE SUBSEQUENT STAGE OF CRIMES' INVESTIGATION

Problems of expert conclusions' usage on the subsequent stage of crimes' investigation are considered. The main goals of forensic experts' conclusions' usage on this stage are determined on the basis of analysis of native and foreign scientists' works and also investigation practice.

Судова експертиза є однією з важливих форм застосування спеціальних знань у судочинстві, в результаті чого слідчий та суд отримують нову інформацію, яка має доказове значення для справи і не може бути отримана за допомогою інших процесуальних засобів. Проблеми призначення, проведення судових експертиз та використання їх результатів посідають важливе місце в комплексі питань розслідування кримінальних справ і досліджувались такими вченими-криміналістами та процесуалістами, як Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, А. Р. Белкін, Р. С. Белкін, Г. Ш. Берлянд, А. І. Вінберг, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, І. М. Можар, Ю. К. Орлов, Н. І. Порубов, М. Я. Сегай, В. О. Степутенкова, О. Р. Шляхов, І. Я. Фрідман, М. Г. Щербаковський тощо. При цьому якщо питання призначення та проведення судових експертиз розглянуті досить повно, то питання використання результатів експертних досліджень уваги приділено, на наш погляд, недостатньо. Таким чином, можна визначити **загальну проблему**, яка потребує вивчення і вирішення, – підвищення ефективності розслідування злочинів у цілому та **окрему проблему** – підвищення ефективності використання судових

експертиз при розслідуванні злочинів. **Метою** статті є:

- 1) встановлення цілей використання експертних висновків на наступному етапі розслідування злочинів;
- 2) визначення шляхів ефективного використання висновків експерта під час розслідування злочинів.

У спеціальній літературі виділяють три етапи розслідування – початковий, наступний і заключний [1, с. 783–787; 2, с. 28–37]. При цьому початок і закінчення того чи іншого етапу жорстко не залежить від проведення певної слідчої дії або прийняття конкретного рішення, а визначається у кожній ситуації окремо. Тому початковим етапом розслідування ми умовно розглядаємо етап від початку розслідування і до пред'явлення обвинувачення, наступним – від пред'явлення обвинувачення до складання обвинувального висновку, а і заключним – від складання обвинувального висновку до направлення справи до суду. У попередній статті нами було розглянуто особливості використання експертних висновків на початковому етапі розслідування [3].

Щодо наступного етапу, то після появи у справі обвинуваченого необхідно встановити,

чи може він взагалі бути суб'єктом розслідуваного злочину. Так, згідно з вимогами ст. 76 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, експертиза повинна призначатися обов'язково для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Такими даними можуть бути відомості про те, що особа перебуває на обліку у психоневрологічному диспансері або мала травми голови. Слід звернути увагу на матеріали, які характеризують особу, а також на спосіб учинення злочину й поведінку під час проведення слідчих дій. У разі встановлення, що особа була неосудною в момент учинення злочину, вона не буде суб'єктом злочину і до неї можуть бути застосовані лише заходи примусового лікування (ст. 96 Кримінального кодексу (далі – КК) України). Слід звернути увагу на те, що особа може мати психічне захворювання на момент скоєння злочину, а може захворіти вже після порушення кримінальної справи і пред'явлення обвинувачення. При цьому експертиза є надійним засобом встановлення симуляції підозрюваним психічного захворювання. У справі за обвинуваченням Р. у вбивстві поведінка підозрюваного під час допиту викликала у слідчого сумніви щодо його психічного здоров'я. Однак у ході проведеної судово-психіатричної експертизи було встановлено, що наявна симуляція психічного розладу, яка не позбавляє Р. здатності розуміти свої дії і керувати ними. Заяви Р. про «голоси», «видіння», «спалахи у голові» визнано нарочитими, демонстративними, такими, що не супроводжуються обов'язковими симптомами, надуманими і клінічно неправдоподібними.

Однією з особливостей застосування експертиз на наступному етапі розслідування стає вирішення експертами переважно ідентифікаційних завдань. Якщо на початку розслідування, коли злочинець ще не відомий і всі зусилля спрямовуються на встановлення його особи, то після появи у справі обвинуваченого центр тяжіння переміщується у площину перевірки та доведення того, що саме ця особа вчинила злочин. Це досягається шляхом проведення ряду ідентифікаційних досліджень, які дозволяють встановити певні обставини, що є важливими для розслідування злочину. Так, факт перебування обвинуваче-

ного на місці злочину можна встановити за:

- слідами – відображеннями рук, ніг, зубів та інших частин тіла шляхом постановки питань на трасологічну експертизу, наприклад про те, чи залишені пальцеві відбитки на предметах обстановки підозрюваною особою; чи залишені сліди босих ніг на підлозі підозрюваним; чи утворені сліди укусів зубами підозрюваного;

- фактом контакту одягу підозрюваного з обстановкою місця події, з одягом потерпілого, зі знаряддям учинення злочину, якщо воно було залишене на місці події, і одягу потерпілого зі знаряддям злочину, якщо воно було виявлене у підозрюваного. При цьому в ході проведення комплексної експертизи матеріалів, речовин та виробів можуть бути вирішені питання про те, чи є на предметах обстановки місця події волокна з одягу підозрюваного; чи контактували предмети одягу підозрюваного і потерпілого; чи є на знарядді злочину, виявленому на місці події, волокна з одягу підозрюваного; чи є на знарядді злочину, виявленому у підозрюваного, волокна з одягу потерпілого;

- за зображеннями на записах відеокерування спостереження. У деяких випадках подія злочину фіксується камерами відеоспостереження, і для встановлення особи злочинця призначається фотопортретна експертиза, яка вирішує питання про те, чи зображена на відеозаписі та на фотографії підозрюваного одна й та сама особа.

Важливим моментом доказування вини обвинуваченого є встановлення конкретного знаряддя злочину. Можливі знаряддя злочину виявляються безпосередньо у злочинця під час затримання, під час обшуку за місцем його мешкання чи роботи, під час проведення інших слідчих дій. Під час проведення експертиз вони становлять собою об'єкти, що ідентифікуються. До таких знарядь можна віднести знаряддя вбивства або спричинення тілесних ушкоджень, знаряддя злому, підробки документів, грошей тощо. Ідентифікація проводиться, як правило, за слідами на предметі злочину чи елементах обстановки місця події. Для цього перед експертами можуть ставити такі запитання: чи представленим знаряддям було спричинено тілесні ушкодження; чи даним знаряддям були залишені об'ємні вдавнені сліди; чи представленим інструментом було зрубано дерево, спиляно гілку, перекушено

дріт тощо; чи виконані записи писальним приладом, наданим на дослідження; чи виготовлено наданий документ на даному копіювально-розмножувальному апараті; чи нанесено відбиток печатки в даному документі наданим кліше?

Так, у справі за обвинуваченням С. у вчиненні тяжкого тілесного ушкодження підозрювана заявила, що випадково спричинила тілесне ушкодження своєму співмешканцю М. швацькими ножицями і, на вимогу слідчого, видала йому ці ножиці. За результатами призначеної судово-медичної експертизи потерпілого судово-медичний експерт дав категоричний висновок про те, що травма потерпілого могла бути завдана не тільки ударом представленими ножицями, а й будь-якими ножицями взагалі, а також про те, що травма утворилась від однократного впливу колючо-ріжучого предмета, яким може бути кухарський ніж. У ході судово-медичної експертизи кілька вилучених з місця події кухарських ножів, було встановлене дійсне знаряддя злочину.

Не слід також забувати, що знаряддя злочину можуть одночасно бути і слідотворюючими об'єктами, і слідосприймаючими. Ломик, за допомогою якого злочинець проник у приміщення, не тільки залишає сліди на перешкоді, але й сам сприймає сліди рук злочинця, частки фарби від перешкоди тощо [4, с. 87].

Однак лише встановлення знаряддя злочину недостатньо. Наступним завданням, пов'язаним із попереднім, є встановлення факту використання конкретною особою конкретних знарядь або факт приналежності таких знарядь конкретній особі.

У слідчій практиці існують випадки, коли підозрюваний, пояснюючи виявлення у нього знаряддя злочину, говорить про те, що дана річ йому не належить і він вперше її бачить, або що дана річ належить йому, однак злочину вона не стосується. У таких ситуаціях можна вдатися до вирішення ідентифікаційних завдань – з'ясувати, чи є на представленому знарядді відбитки пальців обвинуваченого; чи є деталь, виявлена у обвинуваченого, частиною зброї, знайденої на місці події; чи зберігалася мисливська рушниця, знайдена на місці події, у чохлі, вилученому в обвинуваченого; чи не походить металевий шматочок, знайдений на місці події, від знаряддя, вилученого в обвинуваченого; чи надруковано за-

писку на принтері, що належить обвинуваченому; чи входили раніше до одного комплекту кулон, знайдений в обвинуваченого, і сережки потерпілої.

Важливим завданням судової експертизи є з'ясування конкретних дій обвинуваченого і потерпілого під час вчинення злочину. Особливо це стосується випадків, коли обвинувачений не визнає своєї вини, або визнає її частково. Дане завдання вирішується за допомогою ситуаційної задачі, а саме шляхом встановлення відповідності фактичних дій, які виконувались злочинцем на місці події, його власним свідченням, свідченням потерпілого й очевидців та об'єктивним даним, встановленим під час оглядів та досліджень. Частіше за все це стосується злочинів, пов'язаних із заподіянням потерпілому тілесних ушкоджень.

У справі за обвинуваченням П. у заподіянні тяжких тілесних ушкоджень судово-медичною експертизою за результатами відтворення обстановки та обставин події було встановлено, що механізм спричинення проникаючого ножового поранення не відповідає ні показанням обвинуваченого, ні показанням потерпілого. Потерпілий С. указував, що удар ножом був завданий йому, коли він стояв обличчям до обвинуваченого. П. своєї вини у вчиненні злочину не визнавав і стверджував, що удар він завдав лежачи, коли потерпілий намагався його задушити. Однак у ході судово-медичної експертизи було встановлено, що особа, яка завдала удару, повинна була знаходитись у вертикальному положенні справа і ззаду від потерпілого. Згодом потерпілий показав, що у ході бійки взаємне розташування його і підозрюваного постійно змінювалося, і точно сказати, в який саме момент йому було завдано удару ножом, він не може; підозрюваний же зізнався, що бажав представити все як необхідну оборону.

На цьому ж етапі сам обвинувачений має право клопотатися перед слідчим про призначення того чи іншого виду експертизи (ст. 142 КПК України). Зазвичай це відбувається, коли обвинувачений вважає, що певні питання, які мають суттєве значення для пом'якшення його вини або взагалі для її усунення, не були вирішені під час розслідування. У свою чергу, слідчий може задовольнити або мотивовано відхилити це клопотання. Взагалі ж право обвинуваченого клопотатися про призначення

експертизи є одною з гарантій повного й об'єктивного розслідування справи. У справі про зґвалтування, вчинене С. і К., обвинувачені заявили, що мав місце добровільний статевий контакт, і клопоталися про призначення психолого-психіатричної експертизи стосовно потерпілої Т. з метою встановити здатність останньої адекватно сприймати події і давати правдиві свідчення щодо них. Слідчий надане клопотання відхилив, мотивуючи тим, що під час допитів Т. викладала інформацію повно й послідовно, її свідчення повністю відповідають обставині місця події, а також речовим доказам, виявленим під час його огляду і, крім того, підтверджуються висновками судово-

медичної експертизи самої потерпілої.

Таким чином, враховуючи вищевказане, можна зробити **висновок**, що основними цілями використання експертних висновків, характерними для наступного етапу розслідування злочинів, є: 1) у разі потреби – встановлення того, чи є обвинувачена особа суб'єктом злочину; 2) установлення факту перебування обвинуваченого на місці злочину; 3) установлення конкретного знаряддя злочину; 4) установлення факту використання знаряддя злочину обвинуваченим; 5) установлення конкретних дій обвинуваченого і потерпілого під час учинення злочину.

Література

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ – ДАНА; Закон и право, 2001. – 3-е изд., доп. – 837 с.
2. Волобуєв А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці / А. Ф. Волобуєв // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Вип. 5. – 1999. – С. 28–37.
3. Лапта С. П. Особливості використання експертних висновків на початковому етапі розслідування злочинів / С. П. Лапта // Вісник ХНУВС. – Вип. 44. – 2009. – С. 92–98.
4. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.

Надійшла до редколегії 12.04.2010